

Йонко Бонов

(Докторант в Богословския факултет на Софийския университет
„Св. Климент Охридски“)

АМБИВАЛЕНТНОТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ВЯРАТА В РАЗКАЗИТЕ НА ЕЛИН ПЕЛИН ОТ НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

The author is a doctoral student in the Department of Systematic Theology at the Faculty of Theology of Sofia University. E-mail: yonko_bonov@abv.bg; <https://orcid.org/0009-0004-1959-6403>.

Abstract: Yonko Bonov,

The Ambivalent Relation to Faith in Elin Pelin's Stories of the Early 20th Century.

In his stories written during the first five years of the 20th century, Elin Pelin presents an ambivalent attitude toward the Christian faith and the clergy who profess it. Although Elin Pelin is not a church writer, he accurately depicts the lives of people whose actions are deeply influenced by living Orthodox faith. Even in situations of impasse and profound suffering that separate individuals from society, faith remains in their hearts and souls. This suffering often leads to a deeper connection with the Lord, even in moments of apparent denial. For a Bulgarian, God is always perceived as a personal and immediate helper, in whose name people uphold and follow their ethical values. This faith, though sometimes expressed in a primitive and imperfect manner, remains accessible and meaningful to the people. Elin Pelin's literary merit lies in his ability to capture in her vibrant prose the motives and imperfections present in the practical confession of Orthodox faith among Bulgarians.

Keywords: *Elin Pelin, Literature and Christianity, Orthodox Theology, Modern Bulgarian Literature*

В края на 80-те и през 90-те години на XIX в. в България се надига вълната на народническото движение, предизвикана от руски емигранти. Наши млади учители и просветители с ентузиазъм се втурват

да просвещават и да образоват народа. Този масов подем на народничеството завладява и Елин Пелин, който през 1895 – 1896 г. е учител в родното си с. Байлово. В беседа с млади писатели през 1949 г. той си спомня: „А пък в това време се зараждаше една нова интелигенция, която като че ли отведнъж нахлу в живота на България. Това беше учителството – едно младо учителство. Дотогава в училищата имаше стари учители, останали от турско време още, полуграмотни хора даже. И веднага нахлуха учители от гимназиите, свършили и недосвършили гимназия. Покрай учителите – и учителки. Напълниха се селата с учители и учителки. И всички тях млади хора дойдоха с една жажда да просвещават и учат народа.“¹ Редом с народническите идеи, чрез младото поколение ентусиазирани учители, в страната ни прониква и атеизмът, чиито идеи новите просветители приемат като прогресивни. От друга страна, на Запад, най-напред чрез френските рационалисти, през XIX в. атеизмът набира все по-голяма популярност. По време на своето кратко учителстване в родното си село Елин Пелин е под влияние на силната народническа вълна. Новите народнически идеали за просвещаване и за пробуждане на народа, затънал в нерадостна бедност, разпространяващи се сред младата интелигенция, влизат в конфликт не само с местното свещеничество, но и с богооткровеното учение на Църквата.

Като характеризира факторите, повлияли за състоянието на Българската църква след Освобождението, протопр. Стефан Цанков отбелязва: „... Едно от най-главните неблагоприятни вътрешни условия за дейността на Българската църква в нашата епоха беше антирелигиозният и антицърковен дух на нашата интелигенция. Тъкмо по времето на разгара на нашето Възраждане и национално (църковните) борби и първите десетилетия след Освобождението (втората половина на XIX в.) на Запад, па и в Русия, в интелигентните слоеве се засили и вече господствуваше материалистичното (секуларистично, арелигиозно или антирелигиозно, антихристиянско и особено антицърковно), което ставаше печат и мода на времето си и което и в двете си главни форми, буржоазно-културния либерализъм и марксистическия социалдемократизъм, заливаше почти всички европейско-континентални

¹ Пелин, Елин. „Как пиша“. В: *Съчинения, том шести*, София: Български писател, 1978 [Pelin, Elin. „How I write“, in: *Writings*, vol. VI, Sofia: Bulgarian Writer, 1978], 273.

страни и заля почти цялата наша светска интелигенция от него време.”²

Така се обособява един остър конфликт и непримиримо противоречие между християнската вяра и човешкото знание, между религия и наука – основни апологетични въпроси, чиято актуалност е мотивирана и през следващите десетилетия. Пряк израз на това противопоставяне от втората половина на последното десетилетие на XIX в. е разказът „Напаст божия“, публикуван за първи път в списание „Общо дело“ през 1901 г.³ Повод за тази творба на Елин Пелин е действителен случай – неочаквана тежка епидемия от дифтерит, отнела за два месеца живота на 50 деца. Срещу тази „невярна“ болест свещеникът е безсилен, не помагат традиционната християнска вяра, усърдните молитви и богослужения, хората са покрусени и отчаяни. На свещеника се противопоставя младия учител, явно представител на народническото движение, който е убеден, че „страшната зараза на болестта се разнася от поповия излак“. Прототипът на учителя е самият писател като млад учител, а кратката характеристика на духовника е с ясен отрицателен знак: „дебелият свещеник, суеверен като всички...“⁴ На фона на трагедията, предизвикана от невярната болест, се оформя бързо конфликтът между две поляризирани поколенчески общности – представителите на старото поколение, заставащи зад свещеника, и младите, организирани от учителя, носител на просвета и знание. Двете изправени една спрямо друга общности олицетворяват тъкмо оформилият се конфликт и противоречие между „религия и наука“, „вяра и знание“. Писателят, под влияние на народническите идеи, явно залага на науката и знанието, като игнорира религията и вярата като неин елемент. Към трагедията от този масов мор се прибавя и безжалостна тримесечна суша, която присъства нерядко като природен фактор, съпътстващ живота на селянина, който в творчеството на Елин Пелин е пламнал художествен образ, метафора със заряд на опустошителна сила, чиято силна изразителност нагнетява

² Цанков, Протопр. Ст. „Българската православна църква от Освобождението до настояще време“. *Годишник на Софийския университет, Богословски факултет*, т. XVI, 6, 1938/1939 г. София, 1939 [Tsankov, St. "The Bulgarian Orthodox Church from the Liberation to the Present Time." *Yearbook of Sofia University, FTh XVI*, 6, 1938/1939.], с. 7.

³ Пелин, Елин. „Напаст божия“, в: *Общо дело*, II, 3 (1901) [Pelin, Elin. "The Attack of God," in: *General Work*, I, 3 (1901)], 43, 44.

⁴ Пелин, Елин. „Напаст божия“, в: *Съчинения, том първи*. София: Български писател, 1977 [Pelin, Elin. "God's Assault," in: *Writings*, Vol. I, Sofia: Bulgarian Writer, 1977], 6.

още повече драматизъм в ситуацията: „Нажежената природа доби печален и убийствен вид.“⁵ Вмъкването на този образ на сушата е експресивен израз на мъката и страданието на хората, продължение на оформилия е остър конфликт между вярата и обезверяването. Елин Пелин я сравнява в духа на народната вяра: „Сушата като невидима дяволска птица пъдеше с огнените си криле всяко облаче...“⁶ Според народната религиозна представа дяволът предизвиква различни затруднения за хората, изпраща включително и суша, ала за Елин Пелин това не е само в зоната на суеверието, не е част от фолклора и етнографията. Описанието на мъчителната суша в разказа звучи със силата на злокобна поличба, която напомня картина от Откровението на св. Иоан Богослов: „И силна жегата опали човечите, а те похулиха името на Бога, Който имаше власт над тия поразии, и се не покаяха да Му въздадат слава... и човечите прехапаха езика си от болка и похулиха Небесния Бог поради болките и раните си, ала се не разкаяха за делата си“ (Откр. 16:9-11).

Усилията на свещеника, молитвите и многобройните литийни шествия са напразни. Направената от Елин Пелин характеристика за свещеника е кратка и крайно негативна: „Попът, доволен от печалбите по опела и водосвет и от победата над учителя, спокойно си седеше в кръчмата с чаша в ръка и бърбореше:

- Ей, хора, тая беда за вас е малко! Чумата, чумата ви се пада! Потънахте в грехове до шия...“⁷

На сатанизирания образ на свещеника се противопоставя гневът на младите. Един от тях – Младен, убеден в категоричната правота на просветния атеизъм, достига до крайност: „Махни се по дяволите с твоите молитви!“⁸ Конфликтът е толкова изострен, че изправя един срещу друг син срещу баща. Нито болестта, нито сушата си отиват, но надделява „справедливия гняв“ и упорството и силата на младите: „И едно глухо неверие се роди между млади и стари... Свещеникът, уморен и разочарован, заряза литии и водосвет. В черквата освен жени и старци друг никой не стъпяше.“⁹ В пълната кръчма, като в адово

⁵ Пелин, Елин. *Ibid.*, с. 7.

⁶ *Ibid.*, 7.

⁷ *Ibid.*, 9.

⁸ *Ibid.*, 10.

⁹ *Ibid.*, 11.

свърталище се чува гласът на отчаянието и на победилия краен атеизъм: „Бог не е милостив – не молете му се! Нека като жабите, кога им пресъхне блатото – да прокълнем и да умрем.“¹⁰ В тежкото изпитание селяните изпадат все повече в отчаяние, напомнящо за картина от Откровението на свети Иоан Богослов, където е казано недвусмислено – да се изправиш срещу Бога дори и в крайно отчаяние от болка е богохулство и път без изход: „А на страхливи и неверни, на мръсници и убийци, на блудници и магьосници, на идолослужители и на всички лъжци делът им е в езерото, що гори с огън и жупел; то е втора смърт“ (Откр. 21:8). Писателят сам не намира сили за оптимистична развръзка.

Разказът „Напаст божия“, воден от логиката на крайния атеизъм, от стремеж към знание без вяра, когато цялата надежда е насочена към науката, а е загърбена религията, а свещеникът е сатанизиран, разказът е песимистичен и без намек за надежда. Да се изправиш в отчаянието си срещу Бога, не е решение на проблема. Смъртта, която отправя към богоборчество, води към огненото езеро: „И който не бе записан в книгата на живота, биде хвърлен в огненото езеро“ (Откр. 20:15). Вярната посока откриваме също в Священото Писание: „Тъй, не из праха излиза скръбта, и не из земята изниква злочестието; ала човек се ражда, за да страда, както искрите - за да летят нагоре. Но аз бих се обърнал към Бога и бих предал делото си Богу...“ (Иов 5:6-8). Нагнетяваният конфликт между вярата и знанието не е посоката, определена от истинския разум. Нека да припомним думите на забележителния български апологет архимандрит Евтимий Сапунджиев, когато разглежда трите главни потребности на човешката душа за съществуването на религията, първите две от които са потребност метафизическа и потребност етическа: „Но най-нужна е религията за удовлетворение на третата потребност: потребността от покой, щастие и от свръхестествена помощ за достигането им.“¹¹

В разказа „Лудата“, публикуван през 1904 г., както и в „Нечиста сила“ Елин Пелин разработва темата за изгарящото душата страдание, в което човекът губи най-важната посока – към Бога, изгубил

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Архим. Евтимий Сапунджиев. „Потребност от религия“, в Вярa и разум, апологетически статии, Русе: Вярa и живот, 1940 [Archim. Evtimiy Sapundzhiev. “The Need for Religion,” in: *Faith and Reason, Apologetic Articles*, Ruse.], 9, 10.

способността да общува с Него, той не може да го приеме като личен Бог, губи нещо, което му е вродено – желанието да се довери на Бога. Както и в „Нечиста сила“ страданието е толкова силно, че вярващият, в случая става дума не за цяло село, а за страданието на една отделна личност, е обладан от съмнение, тоест той влиза в конфликт както с душевния си мир, така и с околния свят. В минути, когато отец Сава в своята проповед призовава към покаяние, от дъното на храма се разнася нечовешкия вик на страданието. Покаянието и страхът пред Бога, от една страна, и бунтът на страданието, от друга страна, са две диаметрално противоположни състояния. „Полудялата“ Илчовица, всъщност преуморена и отчаяна жена от сполетялото я нещастие, изригва с въпрос пред свещеника и пред смутените енориаши, в който не се изразява директно личното ѝ страдание, но е въпрос в резултат на нейната пронизваща мъка, който се връзва като внезапна светкавица в кроткото пространство на храма, за да смути, да накара да потръпнат всички присъстващи: „Защо да ни лъжат?... Всеки ден... всеки празник... Искам да ми кажат, да ни се каже истината. Защо Бог ни не пази от грехове?“¹² В този остър въпрос, който всъщност има не само личен, но и тежък социален характер, Елин Пелин изразява директно своята позиция, че девойките пропадат морално и се изгубват, след като започнат да изкарват прехраната си като слугини в големия град. Това свое становище той споделя непроменено десетилетия по-късно пред Георги Караславов по повод своята изгубена пиеса „Перушинки по пътя“: „Тогава всички такива момичета, които идеха от селото да дирят слугинска работа в града, завършваха някак лошо, пропадаха.“¹³ Измъчената и полудяла от скръб Илчовица, чиято хубава и скромна някога девойка Цветана на свой ред е продала себе си в града, като майка е тежко ранена и решителна в отчаянието си. Огънят, който я изважда от равновесие и я изгаря, се разпалва тъкмо в противоречието между нейната здрава нравственост на селска жена и моралното падение на нейната дъщеря, а това е повод чрез своята героиня Елин Пелин да зададе още по-директен въпрос: „Пратих я в големия град

¹² Пелин, Елин. „Лудата“, в *Съчинения*, т. 1, София: Български писател, 1977 [Pelín, Elin. „The Madwoman,” in *Writings*, vol. I. Sofia: Bulgarian Writer, 1977], с. 293.

¹³ Караславов, Георги. „Спомени за Елин Пелин“, в: *Избрани съчинения*, т. 4. София: Народна култура, 1957 [Karaslavov, Georgi. „Memories of Elin Pelin,” in: *Selected Works*, vol. 4. Sofia], с. 348.

да слугува, да ме храни, да не мре тук... Отче, да не мре тук... Тя потъна там... удави се... Ти чу ли хората какво казват?... На, всички казват, че Цветана станала... У!... Потънала там при ония, дето се продават. Отче! Има ли Бог? Има ли Бог, или ни лъжете?“¹⁴ Страданието поставя на изпитание както нравствената устойчивост, която води човека сред обществото, така и вярата му, която го води към Бога. Ако страданието надмогва вярата, покълва и избуява съмнението, което може да достигне до крайността на отчаянието и безверието. Пред това тежко страдание на нещастната Илчовица свещеникът и миряните се изпълват не с укор, не с гневни упреци, те притихват смиренно, с разбиране към мъката, със състрадание, но преди всичко те са смутени пред тази лична мъка, сполетяла един от тях: „Хората мълчаливо гледаха и сякаш не смееха да си проговорят.“¹⁵ Това състояние на общо смущение и мълчаливо състрадание е изключително верен щрих, излязъл изпод перото на писателя реалист. Не намерила успокоение за своята мъка, останала сама със своето болезнено страдание, Илчовица изпада в атеистична и богохулна крайност: „Няма правда... Няма Бог!... Чувате ли?... Царят трябва да се разцари... Владиката да се развладичи... Попът да се разпопи... Отче... не лъжете ни. Помогнете ни... Избавете ни... Кажете ни истината!“¹⁶ Елин Пелин повдига неочаквано и други не по-малко трудни за отговор въпроси: доколко е подготвен самият свещеник да се изправи срещу страданието на изпадналия в нужда, доколко е подготвен духовникът да отблъсне отчаянието, да вдъхне страх Господен, да укрепи вярата: „Начало на мъдростта е страхът Господен“ (Притч. 1:7). Вместо това отец Сава е смутен, не е убедителен като духовен пастир, допуска Илчовица да изпадне до крайност в своето отчаяние, във властта на безизходицата и безнадеждността.

„Бездомник“ е един от не толкова популярните разкази на Елин Пелин, който писателят включва в сборника си от 1904 година, без да го публикува в следващи издания. Този макар и кратък разказ е един спонтанен вик от болка срещу безразличието и бездушието на обществото към изпадналия в несрета ближен. Случката се разиграва в опушена кръчма в навечерието на Коледа. Героите са кръчмарката

¹⁴ Pelin, Elin. *Ibid.*, 294.

¹⁵ *Ibid.*, 295.

¹⁶ *Ibid.*, 295.

Маринковица, двама стражари и влезият по-късно бездомник Никола. Несретникът досажда грубо със своето настояване да остане в кръчмата, за да пие до забрава, докато умре. От една страна са онези, които имат нормален живот и ситост. От друга страна е гневът и отчаянието на бездомника. Ситуация, която напомня разказа „Лудата“, където крайното отчаяние на Илчовица смущава не само свещеника, но и миряните, представляващи нормалната обществена цялост. Вероятно крайното страдание на тези двама герои, които влизат в конфликт с общността, е неудобството или причината, поради която Елин Пелин не включва двата разказа в своите по-нататъшни съчинения. Хуманното послание на големия Господски празник дава сили и кураж на бездомника да припомня и да отстоява полагащото се внимание към него като към християнин, като подобно на отчаяната луда Илчовица от устата му излизат спонтанно задъхвани изрази, които се забиват като ножове: „... Утре е Коледа... И тая нощ аз имам право... да бъда на сушина... И вие ме гоните... Кажете ми ти мен, приятелю, де се роди Христос? А?... Нали в колибата на бедния овчар... Искан да се свия някъде под стряха... И тук ще остана. Аз съм честен човек, не съм крадец... Тук съм си изпил всичките пари и тук ще остана.“¹⁷ Ала за кръчмарката и за двамата стражари настояването на този бездомен досадник, на този излишен човек, само губят времето им и усложняват конфликтно ситуацията.¹⁸ „Намери си приятели, утре е Коледа. Как така самичък?“ – тези думи на единия от стражарите, изречени с разбиране, по човешки, след една заканителна реплика на Маринковица, отпускат за малко сърцето на бездомника, за да изрече тъжно и примирително: „Сиромас човек няма приятели, байно... него никой не го обича. Пък той целия свят не обича...“ Тези думи на несретника напомнят Соломоновата притча: „Сиромас мразят всичките му братя, още повече приятелите му странят от него“ (Притч. 19:7). Ала пресметливата кръчмарка отново предизвиква гнева на бездомника, който все пак е изхвърлен на улицата. В полунощ, когато ечат тържествено камбаните в чест на Рождество Христово, бездомния, се отприщва един друг ек, нечуто от никого – Никола удря отчаяно по заключената врата на безжизнената кръчма, а гласът му е глас на онемяла камбана: „Дайте ми стряха, ей, проклети хора!... Христо се роди!“

¹⁷ *Ibid.*, 290.

¹⁸ *Ibid.*

Тази онемяла камбана сякаш прогласява най-силната вяра, излязла от човешката душа. Така, както в Син Човешки, когато дойде в славата Си, ще прогони грешниците за вечна мъка с думите: „Защото гладен бях, и не Ми дадохте да ям; жаден бях, и не Ме напоихте; странник бях, и не Ме прибрахте; гол бях, и не Ме облякохте; болен и в тъмница, и не Ме сподохте... Доколкото не сте сторили това на едного от тия най-малките, и Мене не сте го сторили“ (Мат. 25:42-45). Едва ли би било пресилено да се обобщи, че отново неусетно е слязъл Самият Христос, въплътен в този пиян бездомник Никола, „Христо“ е отново сред нас, ала никой не Го познава затворен в своята човешка слабост... Това послание на Елин Пелин е непреходно. В творчеството на нашите двама големи писатели Елин Пелин и Йордан Йовков, макар че остават докрай в конфликт помежду си, Господ слиза неочаквано на земята, въплътен в образите на несретник, бездомник, луд, но вярата не достига такава сила сред околните, за да бъде Той разпознат сред тях, както и говори Светият Дух чрез св. прор. Исаия: „... няма в Него ни изглед, ни величие; ние Го видяхме, и в Него нямаше изглед, който да ни привлича към Него. Той беше презрян и унижен пред людете, мъж на скърби и изпитал недъзи, и ние отвръщаме от Него лице си; Той беше презрян, и ние за нищо Го не смятахме“ (Ис. 53:2, 3). В разгледаните по-горе три разказа доминира страданието, отчаянието и нуждата от състрадание и разбиране, но макар и в своите душевни рани някои от героите да достигат до крайност и богохулство, тяхното доминиращо страдание, дори в емоционалните прояви на външното Му отричане, всъщност води прогресивно към Бога.

В няколко разказа, писани през първите години на XX век, Елин Пелин насочва директно жилото на своята сатира към духовенството, вероятно под влиянието на актуалните тогава народнически и набиращите популярност сред младата интелигенция социалистически идеи. В тази група са разказите „Изкушение“, публикуван в списание „Общо дело“ през 1902 година под заглавие „Лукаваго“, „Братя“, публикуван най-напред във вестник „Вечерна поща“ през 1905 година, „Нещастие“, излязъл от печат също във вестник „Вечерна поща“ през 1905 година под заглавие „Събитие“. В разказа „Изкушение“ старият свещеник Серафим и неговият клисар Тодор са изобразени в комична светлина – двама напълно зависими от алкохола служители, за които шише вино е едва ли не по-голяма ценност от самата Литургия.

В разказа „Нещастие“ изтеклото от бурето безвъзвратно тригодишно вино се оказва по-голяма ценност сякаш и от самата вяра на манастирските братя: „ – Бог да го прости! – произнесе някой с тайнствен глас. И всички с въздишка погледнаха отца Пиомия, който стоеше настрана съкрушен, изгубил вяра и надежда...“¹⁹ В заглавието „Братя“ Елин Пелин като че ли концентрира своето презрение към двамата монаси, будувачи край свой умиращ събрат. Излиза, че не вярата, не любовта към Бога и към ближния, а склонността към грехове и пороци са подтикнали тези братя да приемат монашеско пострижение. Тези три разказа са своеобразна сатира към българското духовенство по онова време, но за съжаление изобличенията на писателя отразяват тогавашната реалност в нашите манастири. Наблюденията на протопр. Стефан Цанков за българското монашество след Освобождението и през първите десетилетия на 20 век прибавят още по-мрачни сенки: „Вече скоро подир Освобождението една печална картина представлява монашеската община дори на историческата светиня Рилския манастир: братята на тая община са пълна противоположност на всякакъв аскетизъм и водят живот, който е по-скоро отрицание на духовен (религиозен и морален живот). Такива са и такъв живот водят и монахините в с. Рила, особено във връзка с монасите на близкия на с. Рила Рилски манастир. Аналогичен е по него време и животът на монасите в Троянския манастир и на близосъседните на него женски манастирчета – къщи.“²⁰ По повод лошата слава на това „псевдомонашество“, както го определя протопр. Стефан Цанков,²¹ тричленна комисия от синодални архиереи, оглавявана екзархийския делегат разследва на място живота в Рилския манастир. Сред делегатите е и Тодор Икономов, който публикува впечатленията си в отделна брошура, а разказаното в нея звучи на места като криминален трилър. Ето например кратък откъс от брошурата: „Много измежду иноците в Рилския манастир указваха на женските манастирчета

¹⁹ Пелин, Елин. „Нещастие“, в: *Съчинения*, т. 1, София: Български писател, 1977 [Pelin, Elin. „Misfortune,” in: *Essays*, vol. I, Sofia Bulgarian Writer, 1977], с. 220.

²⁰ Цанков, протопр. Стефан. „Българската православна църква от освобождението до настоящо време“. *Годишник на Софийския университет, БгФ*, т. XVI, 6, 1938/1939, София, 1939 [Tsankov, Archpriest Stefan. „The Bulgarian Orthodox Church from Liberation to the Present Time”. *Yearbook of Sofia University, FTh XVI*, 6, 1938/1939, Sofia, 1939], 259 – 261.

²¹ *Ibid.*, 261.

в Рила като на места за разврат и дълбоко съжالياваха, гдето нито местний архиерей, нито Екзархията обръща внимание на това голямо зло. Под предлог, че посещават майките и сестрите си, манастирските стари често навеждат жилищата на монахините и остават в тях цели дни. Скандалните разкази за калугерския живот в тези жилища са тъй многочислени и тъй подробни, щото място за съмнение в тяхната истинност не остава ни на косъм.²² Разказите, в които Елин Пелин наглед е крайно язвителен, изследването на протопр. Стефан Цанков и брошурата на Тодор Икономов, които разкриват слабости, грехове и пороци – чревоугодие, сластолюбие, интриги, омраза, криминална престъпност... сред духовенството през един и същи времеви период – след Освобождението до началните години на XX век, се основават на реалността и писателят, богословът духовник и църковният обществен деец – всеки със своите изразни средства, се допълват взаимно. Наблюденията и изводите на комисията вероятно не са преувеличени, нито целят да компрометират Православната църква. Най-малко това може да се очаква от протопрезвитер Стефан Цанков – заслужил духовник, богослов и авторитетен учен, както и от Тодор Икономов – достоен църковник и известен общественик. Очевидно е, че техните наблюдения са насочени не срещу Българската православна църква, а срещу човешки слабости, допускани от нейни духовни служители. Подобни такива недостатъци са изобличени по онова време с художествени изразни средства и в част от творчеството на Елин Пелин. Критично отношение към служители на Българската православна църква тогава са подлагани на принципна основа и от други наши изтъкнати интелектуалци. Със своята непримиримост в това отношение се откроява Стоян Михайловски – известен с остро си перо православен християнин, завещал уникално за българската литература религиозно поетическо творчество. Въпреки своята критичност той е воден от родолюбивата идея да защитава винаги както българският национален дух, така и Българската православна църква, които винаги са в единна цялост: „Ако черквата има грехове, за това не е виновно самото християнско учение – казва Стоян Михайловски на Иван Кепов в разговор, проведен на улицата. - Като се борим против недъзите на духовенството и черквата, не трябва да

²² Икономов, Тодор. *Тридневна пребивание в Рилский манастир*. Русе: Ст. Ив. Роглев, 1886 [Ikonov, Todor. *Three-day beating in Rila monastery*. Ruse: Iv. Roglev, 1886], 33.

отричаме и самото християнство, както от модно недомислие правят това крайните демократически елементи у нас.”²³ Стоян Михайловски неведнъж разсъждава за моралното призвание, за нравствените качества на духовника. По този повод поетът, завещал ни уникално религиозно художествено творчество, отбелязва: „Ала не е работа на духовно лице – което представлява устрем към безконечно, сиреч към свръхземно добродетелство – да насърчава ламтежите за веществена охолност, и да доказва законността на лютите борби за обсебване на краткодневното земно благуване!”²⁴ Стоян Михайловски проявява непримиримост и остра критичност към конкретни безпринципни постъпки на църковни служители, които компрометират Църквата и я отдалечават от нейната хуманна и социална мисия: „Зимата, 1907, при лютите студове в София имаше сиромаси да мрат от студ, а в туй време 30 000 лева приходи, що дават хотел „Лондон“ и касапницата под него – приход черковен – се капитализирваше!!! Църква, която би капитализирала своите приходи, която би давала пари под лихва и би трупала богатства, не е Църква, а обикновена банкократическа дерачница и скубачница...”²⁵

Преди всичко нека да припомним, че духовенството е част от нашия народ с всичките му положителни човешки качества и слабости. През иглените уши на светостта, през които минава тясната пътека, която отвежда към райските селения и към Господа, колцина могат да преминат и да се доближат до хора на ангелите, славославящи Бога. В споменатите три разказа Елин Пелин се съсредоточава върху личността на духовника, изобразявайки я в анекдотично-карикатурен профил. Духовниците, литературни герои в тези разкази, с поставени от писателя изцяло в студената тъмна бездна на греховността, недостъпно високо над която свети спасителната лествица на свети Йоан Лествичник. В споменатите разкази няма религиозно-нравствен коректив на тези едва ли не сатанизирани духовници, от което предпо-

²³ Кепов, И. „Кратка автобиография на Стоян Михайловски“, *Българска мисъл*, 2 (1928) [Керов, I. „A Short Autobiography of Stoyan Mihaylovski,“ *Balgarska missal*, 2 (1928)], 90.

²⁴ Михайловски, Ст. НБКМ – БИА, ф. № 567р а.е. 686, л. 11 – 12 [Mikhailovsky, St. NBKM - BIA, f. No. 567p a.e. 686, fol. 11 – 12 – the signature marks an archival unit in the National Archives in Sofia].

²⁵ Михайловски, Ст. Пак там, а.е. 1, л. 775 [Mikhailovsky, St. Ibidem, a.e. 1, fol. 775].

лагаме, че за идейна основа за тези разкази са послужили народните приказки, в които се осмиват попове, натрупали какви ли не грехове. Животът на отдадени на порока недостойни духовници е обект на присмех още в предизвикващите голям интерес патерични разкази през изминалите векове, чийто автори са дори сред монашеството. У нас патеричните разкази също са много популярни дори до края на XIX век, а някои от техните мотиви преминават и се интерпретират в народното творчество. Основата за този тип осмиване и хапливо разобличаване на духовенството в лаконичен наративен стил може да се открие в народното приказно творчество, което със сигурност допада на надарения с добро чувство за хумор Елин Пелин. Редно е да се отбележи, че отношението на този писател към духовенството през неговото творческо развитие преминава през доста широк диапазон – от осмиване до преклонение. Виждаме, че в сборника „Под манастирската лоза“²⁶ отношението му към духовенството е коренно променено и тази положителна промяна започва непосредствено, след като публикува разказите, в които представя в отрицателна светлина българския клир. Елин Пелин като че ли осъзнава бързо, че утвърждаването със средствата на художествената литература на православната вяра с нейните нравствени принципи, с които е пропита българската душевност, примерите на християнска мъдрост и святост съставят полезния градивен баланс спрямо крайностите на иронията и дори сарказма. Съществено значение за тази промяна в отношението на писателя има неговият ангажимент като автор и съставител на учебници и помагала по вероучение, чрез чийто издания в масови тиражи Елин Пелин се налага сред писателите, които популяризират и утвърждават православната вяра в училище. Написани простичко и увлекателно, неговите религиозни издания популяризират православната вяра сред децата. Сред тези издания е „Четива по вероучение“ – учебно помагало за ученици от второ отделение, по програмата от 1936 г., одобрено от Светия Синод и от Министерството на народното просвещение. Наред с текстове от история. Четивата дават първи познания от Свещената история на Стария и Новия завет. Книжката завършва с описание на празника Гергьовден и представяне на свети Георги: „Празникът на св. Георги се пада през най-хубаво-

²⁶ Пелин, Елин. „Под манастирската лоза,“ – в: *Съчинения*, т. 3. София: Български писател, 1977 [Pelin, Elin. „Under the Monastery Vine,” in *Writings*, vol. 3, Sofia.], 7 – 75.

то време на годината – 6 май. Тогава пролетта е в пълна сила. Всичко цъфти, всичко се радва. Горите се разливат. Полята потъват в цветя и зеленина. Реките текат пълноводни.²⁷ Разказът „Пролетна измама“, публикуван на 4 януари 1904 година в списание „Общо дело“, е закачлива реплика на народния мотив за обиколката на свети Георги на полето сред разбудилата се за живот природа, който не само минава, но и подтиква природата, включително и хора, за живот там, където още не се е разгънала в пълната си сила. Развеселеният монах отец Игнатий, излязъл извън стените на манастира върху „своето пъргаво врано конче“, е поднесен с чувство за безобиден хумор от Елин Пелин вариант на свети Георги, а не изобличение на духовенството в безнравственост и порочност. Да, по някое време развеселеният монах сваля расото си, припява си не особени пристойни песни, надига шише с ракия, приисква му се жена и накрая я приважда в един... хилещ му се конски череп – в неочаквания край на разказа. Вярно е, че изредихме няколко греховни действия и помисли на отец Игнатий, но това са детайли, съставлящи характера на литературния герой, организирани от писателя, които свидетелстват за естествени човешки слабости, проявяващи се при определено настроение под въздействието на ведрата природна среда. Елин Пелин очевидно изхожда от традиционната народна представа за почитания свети Георги. Всъщност отец Игнатий - проекция на близкия до народното сърце светец воин и закрилник свети Георги, с всичките си греховни слабости, се доближава до народната представа не за духовна извисеност и християнска етичност, а за витално отношение към живота, което обаче е близко до масовото съзнание, когато по време на празници, един от които е Гергьовден, на душата ѝ се прищява да пийне, да си отпусне сърцето, да помечтае с помисли, за които няма място в манастирското пространство, но които се олицетворяват от събудилата се за живот природа. Както отбелязва Николай Нейчев, разглеждайки мирогледа на Достоевски и православната аскетика: „Следователно за ортодоксалната аскетика човешкото сърце е или област, точка на съприкосновение с Божественото, или място на демоничното... В този смисъл е и общата представа у светите отци и подвижници за човешкото сърце като шеметна „бездна“, „глъбина“, в която се открива или божествено

²⁷ Пелин, Елин. *Вероучение*, София: Ламя-3, 1993 [Pelin, Elin. *Doctrine*. Sofia: Lamya-3, 1993], 31.

„сърдечно небе“, или „инфернално, сърдечно блато“... В бездната на сърцето се разкрива грандиозна гледка – борбата между божествено-то и демоничното... И вместо от сърцето да тръгне просветлението на целия човек, от него потичат мътните потоци на страстите, омрачаващи душата, а след това и тялото.“²⁸ По-късно, през 1921 г., когато Елин Пелин публикува „Една обиколка на свети Георги“, разказ от цикъла „Под манастирската лоза“, ще забележим промяната и развитието на литературния образ – светецът пак е отдаден на радостта от живота, но вече с една постоянна мисъл – „за великата промисъл Божия“.

„Зла съдба“ е разказ на историческа тематика, който не е сред най-известните творби на Елин Пелин. Печатан е през юни 1905 година в списание „Македонски преглед“ и не намира място сред сборниците приживе на писателя. Въпреки това разказът е интересен с това, че, първо, действието се развива по време в героичното минало за национално освобождение, което не е типично за Елин Пелин, и второ, в произведението няма място за изява на доброто чувство за хумор на писателя, а образът на свещеника е с позитивно послание и е съизмерим с националния стремеж и подем в историческата епоха за национално освобождение. Началото в разказа дава камбанният звън за празнично богослужение, който се смесва със зачестили гърмежи наблизко в балкана. Старият поп Никола е с младите, обречени на борба на живот и смърт сърца, с пламналите като барут души от тяхното село, свещеникът е част от общото вълнение и подем: „Доде ли му времето, братя?“ „И сълзи бликнаха из очите му и обляха светлото му старо лице. Той не можеше да говори от вълнение, а само прегръщаше момчетата и като майка ги милваше по главите.“²⁹ Неговата единствена дъщеря Ангелина е годеница на Младен, един от младите въстаници. Мъчителната нощ на очакване свещеникът прекарва в сърдечни молитви на колене пред иконостаса: „Пред иконостаса слабо мъждееше кандилото и бледата му светлина мило играеше по ликът на Божията Майка и падаше върху побелялата глава на моления

²⁸ Нейчев, Н. „Мировгледът на Достоевски и православната аскетика,“ – в: Нейчев, Н. Ф. М. Достоевски – тайнствената поетика, Пловдив: Макрос 2000, 2001 [Neychev, N. „Dostoyevsky's Worldview and Orthodox Asceticism,” in: Neychev, N. F. M. *Dostoyevsky – the sacramental poetics*. Plovdiv: Macros 2000, 2001], 72.

²⁹ Пелин, Елин. *Зла съдба* [Pelin, Elin. *Evil Fate*], 296.

се свещеник.³⁰ Поп Никола благославя дъщеря си и нейния годеник Младен, за да се изгубят в тъмнината на неравната битка., след която оставя овъгленото пепелище на селото и мнозина избити млади и стари. Епоха на борба, на кърви и на смърт, в която Българската православна църква и нейното духовенство са най-дейна и водеща сила, епоха, в която нашият клир дава пример за това как се отстоява православна вяра и християнски нравствени ценности.

По отношение на религиозна вяра и ценности нашият народ е разпъван между положителни и отрицателни крайности, дори когато става дума за близки роднини. Такъв пример ни дава Елин Пелин чрез героите и сюжета с неочакван край в разказа „Гост“³¹. Денят на Кирилица завършва с тиха молитва край заспалите деца пред иконостаса с лика на Божията Майка с думите: „Избави нас от лукаваго и всякого зачувай от зла среща, Божичко милостиви!“³² И ето го изпитанието пред нея: на вратата се чука – нейният изгубил се за дълго племенник Велин, който се представя за преуспял търговец, а на сутринта се оказва избягал затворник, издирван от полицията, който преди да си тръгне незабелязано, е успял да открадне новите чешири на бае Кирил и долните му дрехи – пред лика на Богородица. Искрената молитвеност, от една страна, и престъпността – от друга страна се оказват очи в очи. Една вечна житейска корелация, която изведена като метафора би могла да изрази амбивалентното отношение на самия Елин Пелин към християнската вяра и морал.

Творецът разработва темата за това какво се случва с душата след физическата смърт на човека в два разказа, публикувани в зората на XX в. – „На оня свят“, поместен през ноември 1902 г. на редактираното от писателя списание „Селска разговорка“³³, и „Душата на учителя“, отпечатан най-напред в списание „Учител“.³⁴ Двете творби са повлияни от обществено-политическата действителност и едва ли би било пресилено ако се каже, че писателят е изпращал душите на дядо Ма-

³⁰ *Ibid.*, 298.

³¹ Пелин, Елин. „Гост“, *Летописи*, 4, №9, 10 (1903) [Pelin, Elin. „Guest“, *Annals*, 4, №9, 10 (1903)], 234 – 236.

³² *Ibid.*, 82.

³³ Пелин, Елин. „На оня свят“. *Селска разговорка*, 1, №1 (1902) [Pelin, Elin. „To the other world.“ *Selska razgovorka*, 1, №1 (1902)], 1 – 5.

³⁴ Пелин, Елин. „Душата на учителя“, *Учител*, 11, № 3 (1904) [Pelin, Elin. „The teacher’s soul“, *Uchitel*, 11, № 3 (1904)], 214 – 217.

тейко и на стария учител, обърнал поглед назад към земните грижи. В една бележка за разказа „На оня свят“ четем: „Разказът се поставя във връзка с някои политически фейлетони на Георги Кирков от това време, особено с „Пътуване на онзи свят“.“³⁵ Може да се приеме, че мотивът е сходен, макар че в творбата на Георги Кирков пътуването на душата към рая е на сън.³⁶ С това, общо взето, се изчерпват приликите. Творбата на Георги Кирков, публикувана за първи път още през 1890 година в „Работнически вестник“, има фейлетонно-публицистични жанрови характеристики с персонажи, които са конкретни политически личности, докато произведението на Елин Пелин е изцяло в полето на наративната художествена литература. Разказът „На оня свят“ напомня за простонародната вяра и за народната представа за рая. Младият тогава Елин Пелин се проявява като завършен художник в изграждането на композиционната рамка, като наблюдателен портретист в извеждането на индивидуалната характеристика на героя си дядо Матейко и най-вече в усета си за непосредствена диалогичност, безпогрешно воден от своето тънко чувство за хумор. Дядо Матейко е типичен представител на българските селяни от онова време – крайно беден, неграмотен, но същевременно е надарен с душевна кротост и сърдечна доброта, напълно небрежен и непретенциозен към себе си, за да съзнава, че неговият път не е към „пъклото“, а към рая. Воден от своята смиреност на християнин и от съзнанието си за това колко е недостоеен пред Бога и за райските селения дядо Матейко ни напомня за св. ап. Петър, когато произнася, падайки пред коленете на Христос: „Иди си от мене, Господи, понеже аз съм грешен човек“ (Лук. 5:8). Той е сред блажените, за които Христос поучава в Проповедта на планината: „Блажени бедните духом, защото тяхно е Царството небесно. Блажени плачещите, защото те ще се утешат. Блажени кротките, защото те ще наследят земята (Мат. 5:3-5). Ангелът отнася почти насила дядо Матейко, който е убеден, че е грешник, чието място е в ада, пред райските порти, където е свети Петър със сребърни ключове, както е в народното съзнание и в религиозното

³⁵ Пелин, Елин. *Бележки* [Pelín, Elin. *Notes*], 316.

³⁶ Кирков, Г. „Пътуване на онзи свят“, – в: Избрани произведения, том втори. София. Издателство на Българската комунистическа партия, 1951 [Kirkov, G. „Journey to the Other World,” in *Selected Works*, Vol. 2. Sofia. The Publishing House of the Bulgarian Communist Party, 1951], 138 – 142.

народно творчество, според думите на Христос към апостол Петър в Евангелието: „И Аз ти казвам: ти си Петър, и на тоя камък ще съградя църквата Си, и портите адови няма да ѝ надделеят; и ще ти дам ключовете на царството небесно, и каквото свържеш на земята, ще бъде свързано на небесата: и каквото развържеш на земята, ще бъде развързано на небесата“ (Мат. 16:18, 19). В диалога между свети Петър и дядо Матейко, който е в стила на простионародната реч, старецът изповядва своя грях, масов по онова време сред селяните: „А бе човек, аз много пиех и не вярвам да съм праведен.“ „Много си пил, ама и много си патил, та ти е простено – отговори свети Петър и му отвори вратата.“³⁷ Още в старозаветния текст, в поуката на майката към сина си цар Лемуил, срещаме подкрепа и дори насърчаване на бедните да намират утеха в алкохола: „Дайте сикер на загиващия и вино на огорчения по душа; нека той пийне и забрави сиромашията си и да си не спомня вече за страданието си“ (Притч. 31:6, 7). С изненада дядо Матейко научава, че и поп Никола, който давал пари с лихва, а и владиката, който презирал бедните, обличал се богато и всеки ден преяждал, са в „катрана“, което подкрепя мисълта за голямата отговорност, която има духовникът в своя земен живот и служение и за да се изпълнят Христовите думи: „А който съблазни едного от тия малките, които вярват в Мене, за него е по-добре, ако му надянат воденичен камък на шията и го хвърлят в морето“ (Марк 9:42). Дядо Матейко научава с най-голямо облекчение, че в рая бирници, най-големите притеснители на бедните селяни, няма, така, както е записано и в Евангелието: „Защото по-лесно е камила да мине през иглени уши, нежели богат да влезе в царството Божие“ (Лук. 18:25). Неговата кротост и смирение се чете и в отношението му към баба Матейца, която може да се приеме не просто като негова жена, а като земна проекция на милостивата Божия майка: „Ех, какво ли щеше да се случи с мене без нея?“³⁸ Дядо Матейко се отличава с безхитростно смирение, с детска невинност и с душевна чистота и неслучайно мястото му е в рая, както е и според евангелския текст: „Истина ви казвам: който не приеме царството Божие като дете, няма да влезе в него“ (Лук. 18:17). Вплитането в лексиката на героя несприноудени изрази като „дядо Господ“ или свойски непосредственото обръщение „света май-

³⁷ Пелин, Елин. Пос. съч.[Pelin, Elin, *ibid.*] 33, 34.

³⁸ *Ibid.*, 34.

ко Богородичке“ са типични за народната вяра, с която е закърмен и самият писател. Чрез дядо Матейко Елин Пелин създава един оригинален в нашата литература пълнокръвен реалистичен образ, пластически сложен характер, който е по перото само на изключително чувствителен майстор на художественото слово и дълбок познавач на народната религиозна душевност. Както се видя, нравствеността и поведението на този подуенски селянин, предавани от поколения наред негови предци, с цялата му греховна страст към ракията, все пак се оказва в съзвучие с библейското слово. Между дядо Матейко и отец Серафим от разказа „Изкушение“ безспорно откриваме аналогия. Отец Серафим, както и дядо Матейко е измъчван заради своето греховно пиянство, пиянство, разперило криле като граблива птица над бедните и нищи селяни. В своята объркана проповед, произнесена на пияна глава, наречена с чувство за хумор от писателя „изказване“ отец Серафим, измъчван от съзнанието за греха си, споделя: „О, братя мои, не ми се сърдете, че ви говоря право в очите! Истината си е истина! Любовта ви да къркате всегда, нине и присно и во веки веков, не е божя любов и не ви готви добро нещо зад гроба!“³⁹ В тези думи Елин Пелин отново загатва темата за изкушението и за това накъде ще поеме изкушената от алкохола душа след смъртта.

В разказа „Душата на учителя“ за героя, представител на народната интелигенция, се борят доброто и злото – ангелът и дяволът. Дяволът съблазнява, обещава щедро, вдъхва доверие безцеремонно и безскрупулно, ангелът изглежда по-слаб и по-неуверен. Дяволът е агресивен, ангелът – колеблив и несамостоятелен. Дяволът изкушава, ангелът призовава, в този агресивен свят предимството и силата са на страната на дявола. Общо взето, дяволът изкушава със земната суета, с политическите страсти, с греховете и с дребните пороци, с които живее и не може да превъзмогне цял живот. В сравнение с дядо Матейко душата на бедния учител, макар и изстрадала и събуждаща Божието благоволение за път към рая, е прекалено обременена и подвластна на дявола, а призива на ангела ѝ изглежда неубедителен и досаден. Затова душата на интелигента предпочита да се качи върху крилете на дявола. Елин Пелин ни напомня, че човек е изправен пред вечната дилема между дявола и ангела, често пъти той погубва душа-

³⁹ *Ibid.*, 44.

та си, като остава в плен на дяволските изкушения.

Към тази група разкази, в които Елин Пелин си служи с мотива за състоянието и пътуването на душата след земната смърт, можем да причислим и разказа „Спасова могила“, публикуван за първи път през септември 1905 г. в списание „Художник“.⁴⁰ В основата на разказа е народното поверие, че болните, които пренощуват на Спасова могила в навечерието на големия Господен празник и си тръгнат преди изгрева на слънцето, получават изцеление от Господ. Спасова могила не е измислена местност, тя е хълмисто възвишение в землището на село Голема Раковица, в живописните поли на Средна гора, на няколко километра от Байлово, родното село на писателя. И сега на най-горната ѝ част се белее параклисът „Възнесение Господне“. Този разказ е изясняваща илюстрация на вярата и надеждата в спасителната благодат на Господа над всички страдащи. Картината на масовия човешки напън към върха на Спасова могила, убеждава недвусмислено, че в страданието всички, в земно богатство и в бедност, се навеждат да пият от вечно живата вода на вярата, а човек е в трепетно очакване на чудо от небесата. Художникът на словото го пресъздава с неповторима точност и изразителност: „По голата зелена стръмнина плъзнал свят като мравуняк. Дядо Захари гледа и се чуди. Отде се взе тоя народ, това чудо! С кола, с коне, пеши, отблизо и отдалеч, отвсякъде идат хора и бързат нататък. Между тях какви не, какви не! Бедняци, дрипави, с оголени меса. Богати, пременени празнично. Всички носят по един недъг и по една надежда за изцеление. Някои с пречупени кръстове се влачат като змии, други на кокили, трети с мръсни рани по тялото. Слепи, сакати...“⁴¹ Тези няколко реда са панорамна картина на целия български народ, в която социалните полюси на човешката бедност и богатство са трансформирани и концентрирани в умножени вектори по вертикала – към спасителната Божия благодат. Елин Пелин ни припомня, че истински значимите полюси не са класово-социални – между натрупаното богатство и бедността, истинските полюси са свързани с вярата, която формира човешката душевност и християнската нравственост, и с неверието, от което боледува душата, а тази болест е масова. Това е обобщено в думите на дядо Захари, понесъл

⁴⁰ Пелин, Елин. „Спасова могила“. *Художник*, 1, № 1 (1905) [Pelin, Elin. „Spasova mila.“ *Hudozhnik*, 1, No. 1 (1905)], 3 – 7.

⁴¹ *Ibid.*, 183.

търпеливо болното внуче на гърба си: „То целият свят е болен, синко. Едни от това, други от онова. Няма здрав човек на света. Гледаш, тялото желязно, а душата – гнила.“⁴² Според кратките и прости наставления на дядо Захари човек е безсилен пред болестта, истинският лекар на душата е Сам Господ, а от човека се иска смирение и търпение: „Нали докторите могат да лекуват отведнаж, дядо? – пита пак Монката.“ Какво може да направи докторът без божата воля! – отговори дядо Захари и настави малко укорно: Глей какво ме питаш!⁴³

На другата сутрин, в деня на празника, преди изгрев слънце, има една изцелена и спасена душа – душата на Монката. На фона на масовия човешки пристъп, покрил Спасова могила, на фона на масовата грубост и безсилие на болната душа по хоризонтала на земни изпитания и страдания, „Небето се отвори и дядо господ, голям, много голям, се спусна към земята, със златен венец на главата, както е изписан в черквата.“ Монката уловен за ръката на „дядо господ“, поема сред небесен шум и райско тържество нагоре, към своята майка за първа среща с нея. Едно ясно послание на автора: душевността на народа е огрубяла и боледуваща в свое суеверие, но детската душа е винаги близо до бога, в потвърждение на думите Христови: „Но Иисус, като повика младенците, рече: оставете децата да дохождат при Мене и не им пречете, защото на такива е царството Божие“ (Лук. 18:16).

Елин Пелин е сложен писател, воден от непосредствено и силно чувство за хумор, той има амбивалентно отношение към вярата и към нейните духовни представители – свещеници и монаси. Тази амбивалентност позволява на атеистичната социалистическа критика да го тълкува и приема като нерелигиозен писател. Основание за това е и неговото младежко увлечение по публицистиката на социалдемократа Георги Кирков и от идеите на народничеството. Истината е, че Елин Пелин има интерес към християнството, към живота на клириците и към житийните примери на християнска светост още от невръстно детство в общуването със своя родственик свещеник, вероятно не съвсем образцов в своето призвание на духовник, който, типично за тогавашното духовенство няма висока подготовка, но събужда интереса към нашата вяра у своя малък родственик Димитър, бъдещия Елин Пелин. Всъщност този свой интерес към вяра-

⁴² *Ibid.*, 184.

⁴³ *Ibid.*, 186.

та той съхранява през целия си активен живот на писател. Воден от силна наблюдателност, писателят описва пестеливо, но с точни детайли същността на народната вяра, която е вплетена неизменно в душевността на борещите се с житейските неволи, с отчаянието и с немотията шопи от неговия роден край. За това колко органично е вплетена народната вяра в душевността на селянина става ясно на пример в разказа „Задушница“.⁴⁴ Народната вяра е близка, естествена и разбираема за селянина и в края на краищата, че чрез тази вяра земният живот на селянина става още по-устойчив, още по-витален. В подкрепа на това сякаш е изказаната в евтино римуваната реплика на Стоичко в споменатия разказ: „Бог да прости мъртви души, на живите пълни гуши – отговори Станчо, поразвеселен от ракията и от утешителните думи на кумицата си.“⁴⁵ Тази народна вяра сякаш се извива около всички, проточена като пояс, пъстър с безкрайните си кръпки и приумици: задушницата в студения ден преминава в свободни разговори – пространството на селското гробище постепенно се трансформира по функция на селски мегдан, а непрекъснатата размяна на шишета с ракия говори, че мегданът става кръчма, сиреч селско събрание, място за сватовство между овдовелите Станчо и Стоилка, защото народната вяра не гледа с добро око на куция крак на вдовишката самотия – това е нестабилно състояние и двамата самотници тръгват към „дядо поп“, за да уредят своята венчавка и така да се върнат в света на нормалните по социален статус хора, които заедно ще осигурят нормално отглеждане на децата си. Уж случайно изпуснатата реплика от Станчо: „Кой бие жена си – бие ангела си...“⁴⁶ скрепява окончателно взаимното доверие помежду им, защото това е характерен израз на народната вяра – морална гаранция, нишка, която трябва да се следва, за да бъде семейството здраво. В разказа „Невеста Нена“, публикуван за първи път във вестник „Вечерна поща“ на 28 октомври 1905 година⁴⁷, подобен израз се среща като укор към Кольо, който малтретира без срам жена си: „Брей, Кольо – обади се една

⁴⁴ Пелин, Елин. „Задушница“. Летописи, 4, № 8 (1903) [Pelin, Elin. „Zadushnitsa.“ *Letopisi*, 4, No. 8 (1903)], 172 – 174.

⁴⁵ *Ibid.*, 68.

⁴⁶ *Ibid.*, 71.

⁴⁷ Пелин, Елин. „Невеста Нена“. Вечерна поща, 6, № 1512 (1905) [Pelin, Elin. „Bride Nena.“ *Vecherna Poshta*, 6, No. 1512 (1905)].

стара жена, - не бий булката си – Бога биеш.⁴⁸ Нена с разкъравена глава тича из цялото село, но не среща ни съчувствие, ни помощ. Дори свещеникът, ласкав към двата си угоени шопара, я изтиква с погнуса и презрение през портата си. Кръвта от раната на главата засъхва, но се отваря рана в душата на Нена и тази рана боли повече и не може да зарасне. Характеристиката на Елин Пелин е безпощадно точна: „Хорските сърца бяха корави, немилостиви. Никой я не разбра, никой я не утеши. Тя чу само укори и подигравки и ѝ се струваше, че е паднала в някакъв дълбок и тъмен кладенец, от който никога няма да излезе. Никой не попита нейното скръбно сърце защо я боли.“⁴⁹ Наранената душа на Нена е сама срещу бездушието на обществото. Конфликтът между личност и общество е конфликт, свързан с начина, по който се изповядва вярата, конфликт, предизвикан от синдрома на заключеното сърце за Бога и за християнската етика. Състоянието на нашето общество през този период, когато се развива действието в разказа, самото начало на XX в., е описано точно от протопр. Стефан Цанков: „Българският народ, взет като цяло, представляваше в нашата епоха все още (въпреки всичките му природни положителни качества и добродетели) един народ с твърде слаба култура и с примитивен духовен живот. Прекарал от покръщението си насам по-голямата част от историческото си битие или във външно, или във вътрешно робство или пък в жестоки войни и междусобици, той не е имал необходимите условия за истински културен или духовен живот. А оттук не е имал и общите по-подигнати благоприятни условия за религиозна, християнска и църковна култура. Затова и неговата религиозност, строго погледнато, става твърде натурална, а неговото християнство и църковност не отиват в дълбочина и пълнота и се движат повече в християнско-църковната битова и традиционна линия и форма. Ето защо зад обрядното упражнение на християнската религия тук често прозират или са свързани с него паганизъм и суеверие.“⁵⁰

В разказите си, писани през първите пет години на XX в. Елин Пелин проявява амбивалентно отношение към християнската вяра и към изповядващите я духовници. В разказа „Нечиста сила“, писан по действителен случай, той разработва темата за конфликтът между

⁴⁸ *Ibid.*, 200.

⁴⁹ *Ibid.*, 199.

⁵⁰ Цанков, Протопр. Ст. Пос. съч. [Tsankov, Fr. Stefan, op.cit.], с. 6.

„знание и вяра“, „наука и религия“. Сюжетната логика на разказа показва недвусмислено, че такъв конфликт е път без изход и без надежда за окончателно разрешение. Елин Пелин не е религиозен писател, но той пресъздава прецизно живота на народа, който се осмисля и се мотивира от живата православна вяра. Дори в случаи на безизходица и силно страдание, което разделя отделната личност от цялото общество, вярата е в сърцето му, в неговата душевност. Страданието, което води към Господ дори в Неговото отричане. За българина Бог винаги е чувстван като личен бърз помощник, в Чието име народът пази и следва своите етични ценности, макар че тази вяра е изповядвана наивно, далече не безгрешно, в достъпен за самия народ вариант. Достойнството на Елин Пелин като писател е, че той улавя в живота си слово мотивите и несъвършенствата в практическото изповядване от българина на своята изконна православна вяра.

Библиография

Икономов, Тодор. Тридневно пребивание в Рилский манастир. Русе: Ст. Ив. Роглев, 1886 [Ikonov, Todor. Three-day beating in Rila monastery. Ruse: Iv. Roglev, 1886].

Караславов, Георги. „Спомени за Елин Пелин“, в: Избрани съчинения, т. 4. София: Народна култура, 1957 [Karaslavov, Georgi. „Memories of Elin Pelin,“ in: Selected Works, vol. 4. Sofia].

Кепов, И. „Кратка автобиография на Стоян Михайловски“, Българска мисъл, 2 (1928) [Керов, I. „A Short Autobiography of Stoyan Mihaylovski,“ Balgarska missal, 2 (1928)].

Кирков, Г. „Пътуване на онзи свят,“ – в: Избрани произведения, том втори. София. Издателство на Българската комунистическа партия, 1951 [Kirkov, G. „Journey to the Other World,“ in Selected Works, Vol. 2. Sofia. The Publishing House of the Bulgarian Communist Party, 1951], 138 – 142.

Михайловски, Ст. НБКМ – БИА, ф. № 567р а.е. 686, л. 11 – 12 [Mikhailovsky, St. NBKM - BIA, f. No. 567p a.e. 686, fol. 11 – 12 – the signature marks an archival unit in the National Archives in Sofia].

Нейчев, Н. „Мирогледът на Достоевски и православната аскетика,“ – в: Нейчев, Н. Ф. М. Достоевски – тайнствената поетика. Пловдив: Макрос 2000, 2001 [Neychev, N. „Dostoyevsky’s Worldview and Orthodox Asceticism,“ in: Neychev, N. F. M. Dostoyevsky – the sacramental poetics. Plovdiv: Macros 2000, 2001].

Пелин, Елин. „Как пиша“. В: Съчинения, том шести, София: Български писател,

1978 [Pelin, Elin. "How I write", in: Writings, vol. VI, Sofia: Bulgarian Writer, 1978].

Пелин, Елин. „Напаст божия“, в: *Общо дело*, т. II, 3 (1901) [Pelin, Elin. "The Attack of God," in: *General Work*, I, 3 (1901)].

Пелин, Елин. „Напаст божия“, в: *Съчинения*, том първи. София: Български писател, 1977 [Pelin, Elin. "God's Assault," in: *Writings*, Vol. I, Sofia: Bulgarian Writer, 1977]

Пелин, Елин. „Лудата“, в *Съчинения*, т. 1, София: Български писател, 1977 [Pelin, Elin. "The Madwoman," in *Writings*, vol. I. Sofia: Bulgarian Writer, 1977].

Пелин, Елин. „Гост“, *Летописи*, 4, №9, 10 (1903) [Pelin, Elin. "Guest," *Annals*, 4, №9, 10 (1903)], 234 – 236.

Пелин, Елин. „На оня свят“. *Селска разговорка*, 1, №1 (1902) [Pelin, Elin. "To the other world." *Selska razgovorka*, 1, №1 (1902)], 1 – 5.

Пелин, Елин. „Душата на учителя“, *Учител*, т. 11, № 3 (1904) [Pelin, Elin. "The teacher's soul," *Uchitel*, 11, № 3 (1904)], 214 – 217.

Пелин, Елин. „Под манастирската лоза“, – в *Съчинения*, т. 3. София: Български писател, 1977 [Pelin, Elin. "Under the Monastery Vine," in *Writings*, vol. 3, Sofia.], 7 – 75.

Пелин, Елин. *Вероучение*. София: Ламя-3, 1993 [Pelin, Elin. *Doctrine*. Sofia: Lamya-3, 1993].

Пелин, Елин. „Спасова могила“. *Художник*, 1, № 1 (1905) [Pelin, Elin. "Spasova mila." *Hudozhnik*, 1, No. 1 (1905)], 3 – 7.

Пелин, Елин. „Задушница“. *Летописи*, 4, № 8 (1903) [Pelin, Elin. "Zadushnitsa." *Letopisi*, 4, No. 8 (1903)], 172 – 174.

Пелин, Елин. „Невеста Нена“. *Вечерна поща*, 6, № 1512 (1905) [Pelin, Elin. "Bride Nena." *Vecherna Poshta*, 6, No. 1512 (1905)].

Сапунджиев, архим. Евтимий „Потребност от религия“, в *Вяра и разум*, апологетически статии, Русе: Вяра и живот, 1940 [Archim. Evtimiy Sapundzhiev. "The Need for Religion," in: *Faith and Reason*, Apologetic Articles, Ruse.]

Цанков, Протопр. Ст. „Българската православна църква от Освобождението до настояще време“. *Годишник на Софийския университет, Богословски факултет*, т. XVI, 6, 1938/1939 г. София, 1939 [Tsankov, St. "The Bulgarian Orthodox Church from the Liberation to the Present Time." *Yearbook of Sofia University, FTh*, XVI, 6, 1938/1939.].

Цанков, протопр. Стефан. „Българската православна църква от освобождението до настояще време“. *Годишник на Софийския университет, БгФ*, т. XVI, 6, 1938/1939, София, 1939 [Tsankov, Archpriest Stefan. "The Bulgarian Orthodox Church from Liberation to the Present Time." *Yearbook of Sofia University, FTh* XVI, 6, 1938/1939, Sofia, 1939].